

פרה בעלת שתי שערות שחורות בשתי גומות: התכתבות החזו"א עם הר"ש ליברמן

א. דברי המשנה והתוספתא

ב. שיטת החזו"א

ג. ההתכתבות עם ר"ש ליברמן

ד. ראיות החזו"א לשיטתו

ה. שיטת הרמב"ם

א. דברי המשנה והתוספתא

שנינו במשנה (פרה ב, ה):

היו בה שתי שערות שחורות או לבנות בתוך גומא אחת, פסולה; רבי יהודה אומר: אפילו בתוך כוס אחד.

היו בתוך שני כוסות והן מוכיחות זו את זו, פסולה.

ר' עקיבא אומר: אפילו ארבע אפילו חמש והן מפורדות, יתלוש. רבי אליעזר אומר: אפילו חמשים. רבי יהושע בן בתירא אומר: אפילו אחת בראשה ואחת בזנבה, פסולה.

פשטות האמור ברישא, ששתי שערות שחורות או לבנות פוסלות רק כשהן בתוך גומא אחת, ורבי יהודה מוסיף אפילו בכוס אחת. וכך מפורש בתוספתא (פרה ב, ה), שבתוך שתי גומות אין שתי שערות פוסלות:

היו בה שתי שערות שחורות או לבנות בתוך גומא אחת, פסולה; בתוך שתי גומות, כשרה. ר' יהודה אומר: אפילו בתוך שתי גומות והן מוכיחות זו את זו, פסולה.

עוד רואים בתוספתא, כי האמור במשנה אחרי דברי רבי יהודה: "בתוך שני כוסות והן מוכיחות", נשנה בתוספתא בתור "בתוך שתי גומות והן מוכיחות", ובשם רבי יהודה, וכתב הר"ש: "היינו כוס היינו גומא, אלא שחייב אדם לשנות בלשון רבו, וכן מוכח בתוספתא". וכן בירושלמי (ע"ז ב, ט): "הן כוסות הן גומות". וממילא מבואר לפי הר"ש, שרבי יהודה סובר ששתי שערות פוסלות גם בגומות נפרדות ככל שהן 'מוכיחות' (סמוכות), ומכך עולה שלפי תנא קמא, אין שתי שערות משתי גומות פוסלות.

ב. שיטת החזו"א

אומנם החזו"א (פרה ד, ד) סובר ששתי שערות פוסלות גם שלא בגומא אחת, שכן פשוטות הסוגיות ששתי שערות פוסלות בסתמא, ולא הוזכר כלל התנאי של גומא אחת, שלדבריו הוא חריג ולא שכיח. ואת המשנה הוא מפרש כך:

נראה דהאי בגומא אחת הוא לרבותא, דאע"ג דהן גומא אחת, מ"מ חשיבי כשתים.¹

לפי הנחתו, ששתי שערות בגומא אחת הן שלא כטבע העולם, צריכים להשמיענו שבכל אופן הן נחשבות שתיים ופוסלות. אך אם כן, מה בא לומר רבי יהודה במילים "אפילו בתוך כוס אחד"? לפי דברי ר"ש והרע"ב, דהיינו כוס היינו גומא, ניתן היה לומר שרבי יהודה רק חוזר על דברי תנא קמא בלשון שלו, ובהתאמה לעיקרון "חייב אדם לשנות בלשון רבו". החזו"א מוסיף על זאת, שהרע"ב לשיטתו מוחק את המילה 'אפילו' מדברי רבי יהודה, שכן לא בא לומר אלא לשון חילופית, 'שתי שערות בגומא אחת' 'שתי שערות בכוס אחת' (הר"ש לא מוחק אותה במפורש אבל אינו מעתיק אותה, ולכן הכס"מ הל' פרה א, ב כתב בשם הר"ש שלא גרסין אפילו, וכן הוא בערוך ערך כס, ובחלק מהכת"י). אבל לשיטת החזו"א, 'אפילו' מתאים כאן, שאפילו שהסמיכות בתוך גומא אינה טבעית, פסולה. אמנם החזו"א אינו מסביר מדוע דוקא בדברי רבי יהודה באה המילה 'אפילו' ולא ברישא, ויתכן שזה חלק ממה שבא ר' יהודה לשנות בלשון רבו. מלבד זאת, דברי הר"ש, שר"י בא לשנות בלשון רבו, אינם נוחים לחזו"א, והוא מעיר: "עיקר דברי ר", לפר"ש, דהיינו גומא, כמותר". וכנראה אין זה דומה בעיניו למימרה הידועה של הלל ושמאי בנוגע למלוא הין או תשעה קבין (עדיות א, ג), כי שם המשנה עצמה מדגישה שהעניין נכפל כי חייב לשנות בלשון רבו. ואילו כאן המשנה אינה מזכירה זאת, והלשון עשויה רק לבלבל.² לכן כותב החזו"א בדרך אפשר: "אפשר דהא דסיים דבב' גומות בעינן מוכיחות הן דברי ר", ולפיכך הביא התנא כל דברי ר"י". ומוסיף גם הסבר חילופי במידה והשערות אינה נכונה: "ואי בבא דב' כוסות הן דברי ת"ק, ונקט ל' ת"ק בלשון כוסות, י"ל דלהכי הביא התנא דברי ר"י למימר דאיכא תנאי דקרי לה כוס".

מדברי החזו"א האלו, משמע שבעת כתיבת הדברים לא היו לפניו אלא משניות הנדפסות בפני עצמן, ולא משניות עם ר"ש מדפוס וילנא למשל. ולכן לא ראה לא את דברי התוספתא ולא את דברי הר"ש במקורם, ומה שהביא בשמו וכנ"ל, הוא מדברי הר"ש

1. אמנם לא פסיקא ליה דוקא בפירוש זה, ומיד בסמוך כותב: "ואי בעינן שלא תפסיק שער אדום ביניהן, י"ל דבגומא אחת א"צ סמוכות. והיינו דקתני רישא בגומא אחת, לאשמעינן דלא בעינן סמוכות, ובב' כוסות בעינן מוכיחות".

2. אמנם כן מצינו פתח בכד וסיים בחבית לומר לך היינו כד היינו חבית, אלא ששם ניתן להבין זאת תוך כדי הקריאה, שהרי לעניין נזיקין אין שום משמעות לשאלה אם נשבר כד או נשברה חבית.

פרה בעלת שתי שערות שחורות בשתי גומות: התכתבות החזו"א עם הר"ש ליברמן

המובאים בכס"מ, ולא מפירוש הר"ש עצמו. זאת משום שמה שהחזו"א מעלה דרך השערה, ומסתייג ממנה בהסבר חילופי, מבואר במפורש בתוספתא, שהאמירה אפילו שתי גומות והן מוכיחות פסולה, היא משל רבי יהודה. והר"ש מעתיק את התוספתא ומסתמך עליה: "בתוך כוס אחד. היינו כוס היינו גומא אלא שחייב אדם לומר בלשון רבו, וכן מוכח בתוספתא, דקתני, ר' יהודה אומר: אפילו שתי גומות והן מוכיחות זו את זו, פסולות". נראה אפוא שגם דברי הר"ש לא היו לפניו, ולכן דן החזו"א על דברי הרע"ב. ולכן כשהוא מציין שהכס"מ כותב בשם הר"ש, הוא אינו מחווה דעתו האם אכן כתוב כך בר"ש (לפנינו איננו), מכיון שפירוש הר"ש לא עמד לפניו.³ מכאן עובר החזו"א לדברי הרמב"ם בפי"ה"מ, שכתב שכוס היא 'עיגול של שיער', וכך נקט גם הגר"א, ומזה מוכח שכוס אינה גומא, ולכאורה ממילא, מחלוקת ת"ק ור"י היא בדין שתי שערות שאינן בגומא אחת אלא בכוס אחת. אך החזו"א מבאר שאפשר דלא פליגי, "דת"ק נקט גומא אחת לרבותא כמ"ש לעיל, ור"י איירי לענין שיעור מפוזרות ולא פליגי, ובב' עיגולין צריך שיהיו מוכיחות". לדבריו, אליבא דהרמב"ם, רבי יהודה בא להבהיר כי למרות שתנא קמא פוסל בשתי שערות בגומא אחת, וקל וחומר שלא בגומא אחת, עדיין צריכים שתהיינה 'מוכיחות' ככל שהן מרוחקות (בב' עיגולין). ולביאור שיטת הרמב"ם בפי"ה"מ ובמשנה תורה נשוב בהמשך.

ג. ההתכתבות עם ר"ש ליברמן

על הדברים האלו השיגו בן דודו ר' שאול ליברמן, בספרו 'תוספת ראשונים' (תרצ"ט). בדבריו שם לתוספתא פרה על אתר ציטט ליברמן את דברי החזו"א בקצרה, והוסיף:

ובתוספתא כאן אנו רואים מפורש שדווקא בגומא אחת פסולה. והטעם מבואר בספרי זוטא חקת עמ' 301: אבל אם היו שתיים לתוך גומא אחת פסולה, מפני שהיא נראית כמיין קרחת.⁴

יש לשער שהחזו"א כתב לליברמן תשובה על ביקורתו זאת, ובה טען כי התוספתא משובשת. מה שלא נזכר בספרו, ועל זאת השיב ליברמן שוב בביקורת, ולכן מכתב החזו"א דלהלן פותח בעניין התוספתא, בניסוח המלמד כי העניין נידון ביניהם כבר. וכן מתוך ציטוטי החזו"א במרכאות, משתמע כי ליברמן טען שהחזו"א מגיה משפטים "מפורשים ומתוקנים" בתוספתא על פי "נראה".

כמו כן, החזו"א מתייחס לדברי ליברמן כמין מאמר ביקורת, וכותב בסיום דבריו: "ועל מבקרנו אנו תמהים אשר תחת הציון לשבח ציינו לגנאי, ואשר דוגמאות בלתי מוצלחות

3. ולעיל (סק"א) מוסיף בסוגריים מרובעות מדברי הר"ש, והם דברים שכתב אחרי הלימוד מעל"ד, ויש סימנים אחרים בפרה שהם להיפך, שהלימוד סביב הר"ש, ואח"כ בסוגריים המרובעות נוספות מדברי הגר"א, שכנר' קרא אחרי הלימוד והכתיבה.

4. שם אין זה טעם לפסול, אלא טעם שתלישה אינה מתירה, וראה להלן (סוף הערה 21).

לקחו להם לנס". משתמע שליברמן כתב כמין מאמר ביקורת על חזו"א פרה, או טהרות, ובחר בדוגמא זו להראות כי החזו"א נוטה מדברי הקדמונים ע"פ 'נראה'. והחזו"א ראה בזה שבח ולא גנאי, וכחלק מ'דוגמאות בלתי מוצלחות', אולי היו במאמרו של ליברמן עוד דוגמאות. אם כי ייתכן בהחלט שהחזו"א נקט לשון רבים כמליצתו השגורה, והכוונה אך ורק להערה שבתוספת ראשונים והדיון שבעקבותיה.⁵

תשובת החזו"א באה בשתי נוסחאות, האחת נדפסה כמעט בשלמות בסוף כרך טהרות (הוספות להלכות פרה אדומה, עמ' רצח). והשנייה בכרך חזו"א שו"ת וחידושים (סי' תרעד). הנוסחה הראשונה היא ענינית ומתונה, ורק בסיומה באה התייחסות למבקר, הוא ליברמן:

ע"פ האמור כתוב שם מה ש'נראה' לנטות מרבותינו ז"ל אף שהביאו ל' התוספתא, וחטא היה לכבוש את החזון הזה⁶ ולבלוע בנעימה כל הקושיים האלה, ולהכשיר את הפרה אשר ע"פ המובן הישר אפרה אפר מקלה. וטוב לנו לשאת את בקורת מבקרנו ולהגיד את מה שראוי להגיד מנקודת העיון ועמל התורה, ועל מבקרנו אנו תמהים אשר תחת הציון לשבח ציינו לגנאי, ואשר דוגמאות בלתי מוצלחות לקחו להם לנס.

הנוסחה השנייה פולמוסית יותר, והיא נפתחת בקטע המנגיד בין לימוד לחקירה. נראה שלכן נבחרה הראשונה ע"י מסדר ספרי חזו"א להיקבע בספר טהרות, עקב היצמדותה לדיון הענייני. ואילו השנייה היא ככל הנראה מהדו"ב של החזו"א, ובה הוא חידד את ההבדל. בנוסחה השנייה כותב החזו"א קטע שהתפרסם גם כאיגרת שלו בקובץ אגרות (ג, יט), כי תרומתו של המחקר המילולי דלה מבחינה הלכתית:

אם אמנם הבלשנות ותרגום המלים נוטל חלק בתושבע"פ לאחר שננתנה לכתוב, אבל הרצים אחריה מדה ואינה מדה, ואין התורה מצויה בין אלה שעושים את

5. בשנת תר"צ, כשפרסם ליברמן את ספרו 'על הירושלמי', שלח אליו החזו"א מכתב השגה, וליברמן השיבו, מכתב התשובה של ליברמן פורסם ונידון ע"י שמואל גליק ומנחם כץ, 'החוט המשולש, על הגר"ש ליברמן ויחסיו עם החזון איש והרי"ן אפשטיין', בתוך: 'מחווה למנחם', הוצ' מכון שוקן, ירושלים תשע"ט, עמ' 269. שם גם הוכיחו החזו"א על כינויו 'מורי' למי שהביאו לחיי העולם המחקרי. ספר חזו"א פרה נדפס לראשונה רק בתרצ"ח, והשגתו הראשונית של ליברמן בתרצ"ט, כך שמדובר באירועים רחוקים בזמן.

6. ייתכן שליברמן במכתבו הדגיש גם את עניין ה'חזון' שאכן מאפיין את החזו"א, הסתמכות על תמונת הסוגיא והדין בעיני רוחו, כדבר המכריע. כך או כך תשובת החזו"א נוגעת בנקודה מאד משמעותית ביכוח בין לומד לחוקר, החוקר מנסה להיות אובייקטיבי, ולכבוש את החזון, או אפילו לא לחזות בו מעיקרא, ויצירתו היא אקלקטית מתוך כלל המקורות. ואילו הלומד המעיין עסוק ביצירת וחשיפת רוח הדברים, שאינה מתאימה תמיד לסך כל המקורות, אבל היא חושפת תמונת עומק של התורה. תמונה מן הסוג שהמקורות עצמן ניזונים ממנה.

פרה בעלת שתי שערות שחורות בשתי גומות: התכתבות החזו"א עם הר"ש ליברמן

מלאכתם קבע ואת עיון העמוק עראי או אינם מתעמלים בו כלל. ולא לה ששמלים בתורה אין פרי עבודתם של חוקרי הלשון מועיל, רק לעתים רחוקות ובדברים קלי ערך, ומגמת המתעמל להתוכן ולא לתרגום המלה, שהוא בבחינת תיק.

עוד מוסיף החזו"א, לגבי התוספתא ספציפית, שהיא ספר שמוחזק כבלתי מתוקן, "ונשתבשו בידנו הגירסאות עד שהשימוש בהם אצלינו חלק גדול על יסוד השערות ואומד הדעת". כאן הוא מונה את ראיותיו, בצורה די דומה, בשתי הנוסחאות, וקובע:

סוף דבר, מנקודת הלימוד גירסתנו בתוספתא נשללת, ואין לנו רשות להשתמש בה אלא לראותה בלבד.

לאחר שהוא מציע תיקון לנוסח התוספתא, החזו"א מסיים:

בכל אופן, האומר להלכה דב"ש בב' גומות כשרה ומטהר את הטמאים ע"פ הזאתה, הוא עוות הדין, ואומר על טמא טהור ומכניס טמא למקדש, ואנו אומרים לו: אפרך אפר מקלה.

הרי החזו"א איתן בדעתו להלכה ולמעשה, לפסול כל שתי שערות בפרה, גם אם אינן מאותה גומא. ולמרות שכפי הנראה בעת כתיבת הספר לא ראה את התוספתא ואת הר"ש, וגם לא כתב למעשה, הרי אחרי שעיין בדבר קבע כך בהחלט. הוא גם כותב במפורש שנטה בזה מדברי הראשונים, "נראה לנטות מרבתינו ז"ל אף שהביאו לשון התוספתא", ואולי לכן הושמט הקטע בספר טהרות, כדי שלא יבואו לעשות ממנו כלל.⁷

ליברמן תמה על החזו"א, שכך הנוסח בכל כתיב"י של התוספתא, וגם בהעתקת הראשונים. אמנם נראה שאין כוונת החזו"א 'משבשתא' בהעתקת כת"י מזמן הר"ש ואילך, אלא שמעיקרא הברייתות לפעמים אינן מתוקנות. וכשיטת הגר"א שמגיה הרבה את התוספתא,⁸ משום שיש

7. גישתו לנושא בויכוח זה קצת יוצאת דופן, כי בד"כ היה משיב שמכיר הוא בכך שיש שיטה מנוגדת, אבל הוא אנוס ללמוד על פי עיונו. וכאן הוא מבטל לחלוטין את השיטה המנוגדת, למרות שנסמכת על קדמונים. וכנראה משום שליברמן בא בגישה מחקרית ולא מתוך עיון תלמודי, סובר החזו"א שאין לשיטה זו שום מעמד הלכתי, ואין לנו אלא קביעת המעיינים. וראה בהרחבה בספרי בבות עיני (כרך א' עמ' 98 ד"ה וכמדומני).

8. וראה בספרי בבות עיני (כרך א' הערה 169), על הסתייגות הסדרי טהרות מריבוי הגהות הגר"א, ועל דברי רבי חיים מוולאז'ין שהגר"א לא הגיה בלי הרבה ראיות. ויש שגם החזו"א התפלא על הגהת הגר"א, וכתב: "הגר"א בביאורי התוספתא יש לו ג' אחרת בזה, והגהה זו מוכחת שמצא רבינו ג' אחרת שאין הגהה זו מסברא" (פרה ו, ה). אומנם אגדה מספרת שבזמן גלותו חיפש הגר"א כתיב יד במקומות שונים. וע"ע בספרי הנ"ל (שם הערה 371), דוגמה נוספת למקרה שבו החזו"א לא קיבל הגהת הגר"א בתוספתא. וע"ע חזו"א (פרה ה, יג), שמביא את דברי הגר"א, ומסיים: "והדברים אי אפשר לפרשם... ואנו אין לנו אלא דברי הר"ש והרא"ש המפורשים". ושם (יד, ז) חוזר פתאום לנושא זה (והמהדיר לא ציין לעיל שם כמנהגו תמיד לציין), וכתב: "בהגהות הגר"א גרס... וא"א לפרשה

מהן משובשות.⁹

ד. ראיות החזו"א לשיטתו

א. החזו"א מביא מהגמרא (נידה נב, א):

שתי שערות שאמרו צריך שיהיה בעיקרן גומות... הו"א עד שיהו שתי שערות בשתי גומות, קמ"ל דאפי' שתי שערות בגומא אחת, ומי איכא כה"ג? ... והאמר רבא... אלמלא שתי יונקות מגומא אחת מכחיש מאור עיניו של אדם... לא קשיא, הא בגופא הא ברישא.

על כך יש להעיר, שלמסקנת הגמרא אין הסכנה בשתי שערות מגומא אחת, אלא בשיער הראש. ואמנם מתחילה שאלו מי איכא כה"ג, אבל ייתכן שהשאלה נסמכת על דברי רבא, שלא היו ברורים למקשן.¹⁰ אומנם המציאות היא כדברי החזו"א, ששתי שערות מנקובות אחת נחשבות לדבר נדיר ולא בריא. התופעה מכונה פוליטרכיה, והיא כנראה קשורה לעניין גנטי, ומצויה יותר אצל אפריקנים.¹¹ עיקר מה שיש להבין, הוא מדוע מקשר החזו"א בין שער אדם לשערות פרה אדומה, שאינן ממש שיער, אלא כמין פרווה המכסה את כל חלקי גוף הפרה. וכן מבואר מפורש בחסדי דוד לתוספתא שאין ראייה מהאמור בנדה לגבי בהמה אלא רק לשער אדם.

וכמ"ש לעיל, אמנם הגר"א ז"ל בביאורו מקיים הגי'... והנה תוספתא זו מכרעא שיטת הגר"א... ולעיל תמהנו... ובדוחק י"ל...".

9. ולכן החזו"א גם לא רואה צורך לבחור דרך אחת של הגהה ולבסס אותה, אלא כותב: "הרבה דרכים יש להגיה, אפשר שכל הבבא מיותרת, ואפשר שצ"ל פסולה, והיותר נכון שצ"ל ב"ש בב' כוסות כשרה...". ובנוסחה השנייה הוא כותב זאת בצורה יותר ברורה: "ואמנם במה שנוגע להתוספתא הנה כנראה תיקנה הגר"א אבל נפלה ט"ס ומהגהותיו יחד עם ביאורו נראה דגרסינן בב' כוסות כשרה, ר"א בב' כוסות ומוכיחות פסולה, ות"ק ס"ל כוסות [והיינו שהשיער גדל חללים כמו שפי' הר"מ והגר"א] מחלקות והו"ל שער אחת כאן ושער אחת כאן וזיל הכא ליכא שיעורא ור"י סבר כל שהן סמוכות זל"ז אין הכוסות מחלקות".

10. ולדברי החזו"א מובן מדוע כאשר שאלו מי איכא כה"ג, לא הביאו ממשנתינו (כתמיהת בעל שואל ומשיב בספרו 'עדות ביוסף', נידה שם), כי המשנה נקטה רק רבותא, אפי' אם יקרה, ולא תיארר מצב רגיל. כ"ז אם נדמה אדם לבהמה בזאת.

11. נלאו חכמים להסביר את הקשר בין שתי שערות בגומא אחת לבין הכחשת מאור עיניו של אדם, שהזכירו חכמים. עד כדי שבמוסף הערוך פירש בדרך הלצה שהכוונה לשערות בגבת העין, הנקראת גם גומא, והן מכחישות מאור עיניו של אדם מפני שמסתירות את הראיה (וראה להלן הערה 19). וגם ר"א שטיינברג ('תחומין' ג עמ' 194 הערה 82), כתב שלא מצינו ביאור טבעי לדבר. ייתכן שיחד עם מוטציה זו היתה גם שכיחות של מוטציה שקשורה לראיה, ולכן קישרו חכמים את ב' שערות בגומא אחת להכחשת מאור העיניים, כי ראו שאנשים ששכיח אצלם שערות מגומא אחת חלושים בראיתם.

פרה בעלת שתי שערות שחורות בשתי גומות: התכתבות החזו"א עם הר"ש ליברמן

הראיה הרביעית של החזו"א בנויה על אותה הנחה, ששתי שערות מאותה גומא הן דבר נדיר, ואילו בגמרא (ע"ז עד, א) נראה להיפך, שזה פסול מאוד שכיח, ומכך מוכיח החזו"א שיש לפרש שהכוונה באזכור גומא אחת היא לפסול אפילו במקרה של גומא אחת, ולא לצמצם את הפסול רק למקרה זה.¹²

ב. החזו"א מוכיח שחייב להיות גדר פסול נוסף מאשר שתי שערות באותה גומא. שאם לא כן, פרה תוכל להיות חצי שחורה, ובלבד שלא יהיו שתי שערות בגומא אחת.

ג. המשך המחלוקת במשנה היא ב'מפוזרות', אבל אם גם הסמוכות כשרות, כל שאינן מאותה גומא, אין צורך לדון במפוזרות.

שתי הראיות האלו הינן באמת 'מכריעות' כדברי החזו"א, אך ייתכן שאינן מכריעות לפסול כל שתי שערות, אלא רק מכריעות שישנו עוד גדר של פסול, והוא שהפרה צריכה להיות אדומה, וכל שניכר בה צבע אחר פסולה ואין כלל דיון, כי אינה פרה אדומה. רק כאשר הפרה אדומה, ומכל מקום אחרי העיון הדק רואים בה שתי שערות או שלוש בצבע אחר, על זה חלה ההגדרה של פסול 'שתי שערות', שכן למרות שהיא אדומה, שכן היא אינה 'תמימה' (זה נלמד בספרא פרשת תזריע, פרשת נגעים פרשה א תחילת פרק ב, מכוח הכלל ש'מיעוט שער שתי שערות'). וניתן להסביר את הצורך בצמיחה מגומא אחת, כדי שלא תתבטלנה השערות כל אחת במקומה, וכאשר באו שתיים יחד מגומא אחת יש עליהן שם 'מיעוט שערות' הפוגם בהגדרה 'תמימה'. וכשם שהמשנה מחלקת בין ה' שערות מפוזרות, ובין נ' שערות מפוזרות, כך יש לומר שהיה להם ברור שכל הדין של אותה גומא, הוא דין של 'ב' שערות', ותו לא. וגם בחזו"א עצמו (פרה ג, ב) מבואר שדין מפוזרות שונה מדין שתי שערות, וכתב שבשתי שערות סמוכות לא מהני תלישה, דהפסול בפרה ולא בשערות.

12. החזו"א מוסיף לחדד את שאלתו, גם אם אירע הדבר הנדיר, מדוע דוקא בשערות שחורות? וכלשונו (בנוסחה השנייה): "והדבר מתמיה דבכל פרה אדומה היה אירע שיצאו ב"ש בגומא אחת ודוקא אלו השערות שיצאו מגומא אחת לא היו אדומות ולהכעיס באו לפסול את הפרה". על כך ניתן להשיב ששערות הגדלות בשינוי הטבע הרגיל, טבען הוא גם שצבען עשוי להיות שונה, וכך רואים אצל בני אדם. ולכן יש לומר, אפילו אם נניח ששתיים בגומא אחת בבהמה הוא מוזר כמו באדם, עדיין, כאשר זה קורה, זה בא עם שינוי הצבע. וכן יתכן שחלק מהשינוי הוא גם שיש שתיים בגומא אחת, כמו שאצל האדם מצוי שומא שמצמיחה כמה שערות גם במקום שאין דרך שיער. כעין שאלת החזו"א שואל הרב עזריה אריאל בספר 'פרה אדומה כהלכתה' (מהדורת ביקורת): "עוד יש לסייע להכרעת הרמב"ם מפ"א מ"א: "רבי מאיר אומר: אף בת חמש כשרה הזקנה, אלא שאין ממתנין לה שמא תשחיר, שלא תפסל". הרי עסקינן בפרה שכללית היא אדומה, ואם הפסול הוא רק בשערות הצומחות באותה גומא ממש, שהוא מקרה נדיר, למה נחוש לכך?"

אבל במפוזרות מועיל, ואפשר שתלישת מפוזרות הוא מדרבנן בעלמא.¹³ אומנם, בשאלת יעב"ץ (סי' פא) כתב:

שמעינן ליה לר"א דס"ל דלא פסלי בה ב' שערות שחורות בפרה, דתנן התם: ר"א אומר אפי' חמשים יתלוש, הא למדת דר"א לא יליף מתמימה שב' שערות פוסלות. אלא מיבעי ליה להוציא את הטריפה. משו"ה מכשיר אפי' בחמשים. דמאדומה לא משמע ליה כולה דוקא וכמ"ש בסמוך בעזה"י. אלא יתלוש ס"ל, דכל כמה דמצינן לתקוני מתקנינן מיהא. נמצאת למד עוד שהדברים מפורשים במשנתנו שלא כדבריך. והדברים הפוכים ממה שחשבת שר"א סובר כך ששתי שערות פוסלות ולר"מ לא פוסלות, ואתה הראת לדעת ששקך בימינך.

משמע שהבין שר"א אין ב' שערות פוסלות בפרה, ולכן מבין דאייתר ליה לימוד דתמימה לאפוקי טריפה וכו'. אבל באמת לא קאמר ר"א אלא במפוזרות, ואילו ב' הסמוכות פוסלות לכו"ע. ודבריו צע"ג.

אם כן נראה, כי ראיות החזו"א ניתנות להידחות, אף שאם המציאות בפרה כמו באדם, עדיין סברתו חזקה ששתיים בגומא אחת הוא דבר חריג, ולא סביר שזה כל הפסול המדובר. והנה, החזו"א עצמו רומז במכתבו על חוסר הכרח באחת הראיות:

בהמכריעות יש לדון על אחת מהן דסברי כר"י, וקשה עלי להאריך אבל גם ע"פ שנים או שלשה עדים יקום דבר.

לכאורה אם נלך בדרך זו, הרי גם העדים הנותרים בספק, כיוון שגם לפי פשט גרסתנו וגרסת התוספתא, לר' יהודה בודאי פוסלות גם בסמוכות שלא מגומא אחת, ובוודאי במוכחות. אם כן, יש לומר שחכמים פסקו הלכה כרבי יהודה, שכנראה גם רבי אליעזר ורבי עקיבא סברו כמותו, ולכן כל הסוגיות שפוסלות גם שלא בגומא אחת, מטעם רבי יהודה פוסלות, ודברי תנא קמא יתבארו כפשוטם.

13. החזו"א מדמה דין זה לקרנים, וכתב: "הא דמהני תלישה במפוזרות... כיון שאין שתיים במקום אחד אין זה חסרון בעיקר האדמומית אלא שהן מכהות את מראיתה וצריך לסלקן ואפשר שהוא מדרבנן, וכן בקרנים וטלפים שחורין דתנן יגוד, נראה... שהן מכהות את אדמומיתה... דוקא שחורות אבל כל מראות אינן פוסלות כלל שאינן מכהות את מראיתה, דאל"כ לעולם יגוד שאין הקרנים אדומות לעולם. ומיהו אולי כוס שהעבירו לפניו היה מאדם גם הקרנים והטלפים, אבל לא משמע כן... והינו דתנן במתני' שחורות ולא קתני או לבנות", (ד ב).

לדבריו קרן שחורה יותר מכהה את האדמימות מאשר לבנה, ולכאורה מסברא להיפך, שחור אדום הוא אלא שלקה, שניהם צבעים כהים, ואילו הלבן בולט יותר. והרעיון שבהעברת כוס מאדם גם הקרנים יתאדמו, נראה תמוה. ובאמת לפי ההנחה המקובלת כיום, שאדום של פרה אדומה היינו חום מבריק, הרי הקרניים בד"כ חומות, וזה שאינו ממש אדום לא מעכב, ורק שחור שהוא כהה ביותר נחשב שונה. וקרן לבנה ממש בפרות אינו מצוי, לכן לא מוזכרת כפסולה, אבל לכאורה גם בה יש דין יגוד.

פרה בעלת שתי שערות שחורות בשתי גומות: התכתבות החזו"א עם הר"ש ליברמן

אמנם נראה שהחזו"א לא ניחא ליה בזה, שכן הסוגיות מתארות כפי הנראה מציאות מימי הבית, ותולות בפסול השערות את הקושי להשיג פרה אדומה כשרה,¹⁴ ואת זה צריכים ליישב גם לפי תנא קמא. כך או כך, גם לדרך זו תהיה ההלכה כפי שקובע החזו"א, אלא שמטעם דרבי יהודה ולא מטעם דתנא קמא, ולכן קביעתו ההלכתית קיימת גם כך.

ה. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם (הל' פרה א, ב) פוסק לכאורה את דברי תנא קמא ורבי יהודה גם יחד:

היו בה שתי שערות לבנות או שחורות בתוך גומא אחת או בתוך שני כוסות והן (מונחות) [מוכחות] זו על זו, פסולה.

הכס"מ כתב שהרמב"ם סובר כר"ש, דהיינו גומא היינו כוס, אלא שחייב אדם לשנות בלשון רבו. אבל אף שכך מתפרשת המשנה, לא מובן מדוע הרמב"ם נקט את שתי הלשונויות לכאורה בלא צורך,¹⁵ ומדוע 'גומא אחת' מול 'שני כוסות'? וכך תמיהו במשנה אחרונה ובחזו"א.

וביותר תמיהו, שהרי הכס"מ עצמו מביא את דברי הרמב"ם בפי"מ (פרה ב, ה), שכתב: "כוס הוא מקום עגול בגוף, ובו כמה שערות בשטח אחד", הרי שכוס אינה גומא (וכאן מבואר גם דלא כתוי"ט שהיא גומא ועוד משהו), ולכאורה הכוונה לעיגול כשיעור קוטר של כוס (ששותים בה). והחזו"א כותב על זה: "וכמו שפירשו הגר"א, דהן עשויים עיגולים עיגולים, וניכרין לעין". נראה שכוונתו למציאות שהכיר, שבה השערות נראות מחולקות לעיגולים. אומנם, אני לא הצלחתי לראות דבר כזה בשער של עור הפרה, יש רק הבדל אחד ניכר לעין בכיווני השיער, שזה דבר משתנה בתדירות גבוהה ונקבע לפי היצמדות הבהמה לקרקע או לכותל, ויוצר חלקים שונים על פני שער הבהמה. ודוקא בצמר כבשים הדבר מצוי. וייתכן שכוונת הגר"א רק לשיעור, ומקור המונח כוס הוא בצמר כבשים, ושיעור כמו 'כוס' של צמר כבשים הוא הקובע לענין סמיכות בפרה, כי כך תפיסת 'סמוך' לענין צמר בעלי חיים.

והחזו"א, מפני תמיהתו על הכס"מ, מפרש שהרמב"ם בא לומר שגומא אחת תמיד פוסלת, ובשתי גומות צריכין שיהיו מוכחות, כלומר מונחות זו על זו, ואז הן מצטרפות אפילו בשתי כוסות. הרי לכאורה פוסק כרבי יהודה, בין אם משום שאין מחלוקת, בין אם יש מחלוקת והלכה כרבי יהודה. אך החזו"א כותב שהרמב"ם פוסק כתנא קמא. וזה כנראה משום שלא ראה את התוספתא בכותבו הדברים, וכדלעיל, ולכן לא ייחס את המשפט של

14. על כך היה ניתן להשיב ששתי שערות המצויות היו 'מוכחות' בדרך כלל, ובזה פסול לכולי עלמא.
15. ודברי הכס"מ שגם הרמב"ם בא לאשמועין דהיינו גומא היינו כוס, קשים, שזה נצרך לשוני הבריות שידעו להבין חילופי הנוסח, אבל רמב"ם אין מטרתו במשנה תורה ללמדנו פרשנות למשניות, אלא לנקוט הלשון הברורה להלכה.

שתי כוסות ומוכיחות לרבי יהודה אלא זה היה מוסכם בעיניו (וכן הבינו המעשה רוקח ומרכה"מ דזה סתמא הוא, ואולי כמלאכת שלמה ומשנה אחרונה, דרבי יהודה אמרו אבל הוא לכו"ע). וכתב שפוסק כתנא קמא בזה שגם בכוס אחת צריכים מוכיחות, וזה אופן החיבור של שתי שערות תמיד, אא"כ הן בגומא אחת.¹⁶ אך גם לאור פסיקת הרמב"ם, עדיין נשארת פתוחה השאלה של שתי שערות משתי גומות, שאינן מוכיחות זו על זו, שבזה התווכח החזו"א עם ליברמן בדעת תנא קמא. וכן מעצם לשונות החזו"א בויכוח עם ליברמן נראה שהנושא הלכתי, ולא רק לביירושי שמעתתא.

ובזה מלשון הרמב"ם נראה שאינו פוסל, שהרי קשה לומר שגם הרמב"ם התכוון לנקוט רבותא בנקטו גומא אחת, ואם כן, גם לאור קריאת החזו"א בדבריו, עדיין מבואר שבגומא אחת אין שום תנאי נוסף, וככל שהן מחוץ לגומא, צריכים שתהיינה מוכיחות ואם לא כן כשר. אמנם לענ"ד ניתן לפרש את דברי הרמב"ם כדרך הכסף משנה, אבל בצורה הפוכה. ולפרש דהיינו כוס היינו גומא, אין הכוונה ש'כוס' הוא כינוי לנקבובית שצומחת ממנה השערה, הזיקי, אלא להיפך, ש'גומא' הוא כינוי לשיעור 'כוס' שהוא שטח על פני גוף הפרה. ובאו לומר בזה, שלמרות שנאמר במשנה 'גומא' ומשמע כפשוטו, אין הכוונה כפשוטו, אלא למקום מקורב שהוא 'כוס'. וכמו בעוד הרבה מונחים בלשון המשנה והתלמוד שיש להם שני מובנים.¹⁷ ואין זה דבר זר יותר מהפירוש ההפוך, שלגומא יקראו כוס, למרות שמוכן כוס הוא עיגול יותר גדול. ובכל עניין התאחדו כאן הדברים השונים לשם אחד. ואם כן שתי שערות יפסלו לא רק באותה נקבובית אלא באותו שטח של כוס.

וייתכן לפי דברי החזו"א והגר"א, שראו בטבע שיער הפרה צורה של עיגולים (התפא"י כתב שזה כמו תלתלים), שלכן כינו אותם גומא משום שיש מציאות ניכרת של כמין גומא, ובאו להבהיר בירושלמי שלא יטעו בגומא הנאמרת בלשון אמוראים אצל שיער בני אדם, שלא על זה כיוונה המשנה, אלא כל העיגול נקרא גומא, ובדומה לגומא שסביב לעץ.¹⁸ ובערוך (ערך כס) כתב: "שכונה שצומח בה שיער נקראת כוס".¹⁹ ולפי זה מיושבות לגמרי השגות

16. מ"מ גם אחרי שראה את התוספתא, כתב לתקנה באפנים שונים, ונשאר בדעתו שמשפט זה אינו משל רבי יהודה, וכך כתב בנוסחא ב': "ולפום התוס' הדין נותן דהלכה כת"ק אבל הר"מ פסק כר"י ומפרש דסתם משנתינו כר"י וסובר דב' כוסות מוכיחות ת"ק קאמר לה ולא ר"י, דאילו הי' דברי ר"י היה התנא מפרש לה בהדיא, כיון דהוא מילתא אחריתא ואינו תלוי בדין ב"ש בכוס אחד, ואפשר לטעות שהן דברי ת"ק, אלא ודאי קושטא הוא שהוא סתם משנה".

17. ואולי באמת היתה בזה מחלוקת בעבר, ובא התנא לומר שכל מקום ששנו גומא צריך לומר כוס, וחסורי מחסרה והכי קתני, ויש לפרש ולהגדיר כל גומא דמתני' ושבהלכה לפי שיעור כוס.

18. בפירוש המשניות כתב הרמב"ם שגומא הוא הנקבובית, אלא ששם לא נחית לדברי הירושלמי שהוא גומא הוא כוס ולא כתב כך בפיה"מ אלא רק בכתיבת היד הוסיף דברי הירושלמי.

19. מוסף הערוך תמה מדוע התעלם הערוך מהירושלמי שהוא כוס הוא גומא, ולהאמור לא התעלם, אלא שגומא פירושה ג"כ שכונת שיער. ומה שרצה לפרש שם שהכוס היינו גבות העין, הוא פירוש זר.

פרה בעלת שתי שערות שחורות בשתי גומות: התכתבות החזו"א עם הר"ש ליברמן

החזו"א, כי מעיקרא לא דנו כאן על שתי שערות בגומא אחת שהוא דבר חריג, אלא על שתי שערות בתוך עיגול שכזה, דת"ק פוסל כמות שהן, ורבי יהודה תולה הדבר במוכיחות. ובוזה מבואר שפיר למה חזר ר"י על דברי ת"ק, דלפירוש הר"ש חזר ר"י בלשון רבו על דברים דלא סבירא ליה, דלדעתו אין שום ענין בגומא אחת, ולמה פתח דבריו באמרו כוס אחת. ולמש"כ הכל מיירי משיעור כוס, וחזר ר"י על דעת ת"ק דבעינן כוס, ולא פליג עליה בזה, אלא הוסיף דאם סמוכות גם כן פסול. וכיוון דת"ק לא הכשיר בזה בהדיא, אפשר לפסוק כתרוייהו (וכ"כ המבי"ט בקרית ספר, שהרמב"ם פסק כתרוייהו).

ונראה להוכיח כן גם מהמשך דברי התוספתא בדברי ר' יהודה: אפילו ב' גומות והן מוכיחות זו את זו, ובמתני' הגרסה: ב' כוסות והן מוכיחות זו את זו. ובשלמא אם נאמר דכוונת ב' המאמרים היא לכוס שהוא שיעור גדול, היינו רבותא, אפי' ב' כוסות פסול אם הן מוכיחות. אבל אם כוונת שני המאמרים לגומא שהיא הנקבובית, הרי לא רק בב' גומות והן מוכיחות, אלא אפילו ב' גומות מרוחקות, כל שהן מוכיחות עדיין פוסל.

מיהו, המאירי (נידה נב, א) נקט רק לשון גומות, וכן הסמ"ג (עשין רלב), ומשמע שבאמת אין פסול אלא בשתי גומות המכוונות וסמוכות זו בצד זו, כמבואר בלשונם. וזה כשיטה שצייד בה ליברמן, ושהשיב לו החזו"א שאמנם כך נקטו הראשונים (ר"ש ורע"ב) אלא שיש לנטות ממנה אחרי שאי אפשר ליישב התוספתא. וע"ע בחסדי דוד לתוספתא, שמבין את התוספתא כפשוטה, ומ"מ מסיק דברמב"ם מבואר דלא בעינן גומא אחת, וכתב שבעל כורחנו צריך לומר שהייתה לו גרסה אחרת.

וראיתי לרא"מ עה"ת (במדבר יט, ב) שהתייחס לדברי רש"י שם: "שתהא תמימה באדמימות, שאם היו בה שתי שערות שחורות פסולה", וכתב הרא"מ:

והא דקאמר שאם היו בה שתי שערות שחורות פסולה, דמשמע לא שנא בגומא אחת לא שנא בשתי גומות, ואלו כמתניתין קתני: "היו לה שתי שערות שחורות או לבנות בתוך גומא אחת פסולה", דמשמע אבל בתוך שתי גומות, כשרה, שמא הוא סובר כבן בתירא דפליג על דברי תנא קמא ואמר אפילו אחת בראשה ואחת בזנבה, פסולה.

הרי שהבין גם כן שמשנתנו פוסלת רק בגומא אחת, וכך למד פשט המשנה גם בלי לשון התוספתא, ומוקי לרש"י כבן בתירא, אבל זה תמוה (וגם א"צ לבן בתירא, דהרי ר' יהודה פוסל ב' מקובצות, וסתם ב' שערות משמע מקובצות). ומ"מ דברי הרא"מ אינם נראים, ומסתימת רש"י משמע כדברי החזו"א ע"פ הרמב"ם, דכל שתי שערות סמוכות פוסלות, וזה הוא 'מוכיחות' האמור במשנה, ואם אינן סמוכות אין עליהן שם שני שערות. וכן ברבינו בחיי שם ובחינוך (מצווה שצז) סתמו דב' שערות שחורות פוסלות. וכך הוא מסברא, כיון דילפי' מתמימה שתהיה אדמומיתה תמימה, ומיעוט שער שתיים, אם כן כל שניכרות שתי שערות שחורות, כמו בנגעים דלא בעינן גומא אחת, יש לו לפסול.

ובנגעים גם לא מצריכים סמוכות, כיוון ששיער אחר שבנגע, אם ישנו, הוא חסר צבע וחלוש ודק, ע"כ ניכר תמיד, אבל אין העניין תלוי אלא בהיכר. ורק במרוחקות, שכל אחת בטלה ברוב ואינה ניכרת יחד, יש מקום להכשיר, אבל גומא אחת מהיכי תיתי להצריך.

לפי זה, להלכה אפשר להסתמך על פשוט דברי הרמב"ם, המתאימים לדעת כמה הסמ"ג והמאירי, ולפסול שתי שערות שאינן בגומא אחת, רק אם הן מוכיחות זו על זו. וכ"כ בחדושים ובאורים (פרה א, ד): "מסקנת הדברים בין לת"ק בין לר"י בין לר"ע בין לר"א אין פוסלות שתי שערות שחורות או לבנות אלא בגומא אחת, או בשתיים ומוכיחות זא"ז, וכ"ה ברמב"ם"²⁰ ולא הזכיר כלל את דברי החזו"א. ואתיא ליה תוספתא כפשטא.²¹

20. בהגר"א נראה דלת"ק אפי' מוכיחות כל שאינן באותה גומא כשרה, וכ"כ חסדי דוד ותפא"י. והחזו"א בנוסחא ב' מביא ד' הגר"א, וכ' שנפל בהם ט"ס, ומסיים בדברי רמב"ם.

21. וע"ע בהקדמה לתוספתא טהרות כת"י וינה (מאת רבי חיים פריימן, תשע"א, עמ' י), שם נדפס מכתבו לרבי חיים קניבסקי, בו הוא מזכיר את ויכוח החזו"א עם ליברמן (מדפיס את מכתבו כצורתו, כולל הערת הגר"ק שיש להשמיט את שמו ותוארו של ליברמן...), ומציע לפרש את התוספתא בלי הגהה, בטענה שהכתוב בה "בתוך גומא אחת פסולה בתוך שתי גומות כשרה", הכוונה היא על ידי תלישה, שבתוך שתי גומות אמנם פסולה, אבל ניתן לתלוש את השערות ותהיה כשרה. ורח"ק כותב לו שם כי לכאורה יפה כתב. אומנם לענ"ד עיקר הדבר תמוה, לפי היסוד המבואר בחזו"א ולפניו באחרונים, שכל מה שמוכשר על ידי תלישה הוא מדרבנן בעלמא, ולפי דברי החזו"א עצמו שעיקר הפסול המצוי כ"כ בפרות אדומות היה שתי שערות שלא בגומא אחת. מה הטעם שחכמים יגזרו דבר כזה אם הוא מצוי, וכן עדיין הרי ניתן לתלוש. ואכן רח"פ מסתמך על ספרי זוטא בו רבי עקיבא מתיר לתלוש כל שאינו שתיים בגומא אחת, אבל נראה שזה אינו תואם למשנתנו, הפוסלת בהחלט לפי ר"י, ומכשירה ללא תלישה לפי ת"ק.

וראה עוד שם בהמשך, שמביא מכתבו של 'גדול אחד' (-רבי דב לנדו), המפרש דברי רבי עקיבא בספרי זוטא, כי תלישת ב' בגומא אחת לרבנות נקט, והוא הדין ב' סמוכות שלא בגומא אחת, אסור ע"י תלישה (וכ"כ חדושים ובאורים פרה ט, ז), ומסיים רד"ל: "ונשאה התוספתא כפי שהיא נגד המושכלות הראשונים". ואין זה כדי להתאמץ שיישאר הנוסח קשה משום שכך קבע חזו"א, אלא באמת מטעמיה דחזו"א, אין ליישב תוספתא מוקשית, על ידי ספרי זוטא מוקשה עוד יותר, ומנוגד לאותם טיעונים אותם העלה החזו"א. לענ"ד באמת הפשוטות היא שר"ע התיר לתלוש, כל שאינן מאותה גומא, וכפשוט דברי תנא קמא שאם אינן בגומא אחת אין פסול בעצם, אלא שת"ק לא הצריך לתלוש, ור"ע הצריך מדרבנן, ולפי זה 'מפני שנראה כקרחא' אינו סברא בדרבנן, אלא כך מגדיר ר"ע את ההלכה של פסול שתי שערות, שכיוון שהן בגומא אחת ותלישתן תהיה כקרחא, נולד פסול בעצם, כי זו שחורות שאינה ברת תיקון.